

VERANDERINGEN IN AANKOMST, VERTREK EN VERBLIJFSDUUR VAN RIETGANZEN IN HET FOCHTELOËRVEEN

Herman Feenstra & Leo van den Bergh

Op het Fochteloërveen is het aantal overwinterende rietganzen gedurende het afgelopen decennium sterk toegenomen. Tot het seizoen 1999/2000 waren deze ganzen in het gebied aanwezig van half november tot eind februari / begin maart, wat neerkomt op een verblijfsduur van circa 3,5 maand. Na de recente eeuwwisseling verschenen de rietganzen echter steeds vroeger in de herfst. In het seizoen 2001/02 werd eind september al een groepje rietganzen gezien en in de herfst van 2002 waren er op 23 september al enkele tientallen aanwezig. Dit is bijna twee maanden vroeger dan voorheen het geval was. Behalve een vroegere aankomstdatum is nu ook het vertrek van de ganzen aan het eind van het winterseizoen aanmerkelijk later geworden. In 2001 waren de ganzen zelfs tot in de laatste dagen van maart aanwezig, iets wat vroeger vrijwel nooit voorkwam. De verblijfsduur van de rietganzen in Nederland is zodoende in een tijdsbestek van slechts enkele jaren met circa 2,5 maand verlengd. Sinds 2000 zijn er gedurende zes maanden rietganzen aanwezig in en rondom het Fochteloërveen.

AANKOMST EN VERTREK

Tot en met het winterhalfjaar 1999/2000 verschenen de eerste Toendrarietganzen *Anser serrirostris rossicus* rond het midden van de maand november. Het betrof dan hooguit enkele honderden vogels. Hoewel het voorkwam dat een enkeling of een klein groepje al eind oktober of in de eerste decade van maart werd gezien, was dit tot de winter 1999/2000 ongebruikelijk (tabel 1).

Koudeperioden in oktober en/of februari kunnen tot gevolg hebben dat de ganzen iets eerder arriveren of wat later vertrekken (zoals in de winter van 1995/96), terwijl door vroege koude soms al in november flinke aantallen bereikt kunnen worden. Zo werden er bijvoorbeeld in november 2002 al 8.550 Toendrarietganzen geteld. Verplaatsingen van vele duizenden ganzen die door de koude uit Oost- en Midden-Europa wegtrekken kunnen dan topaantallen op het Fochteloërveen veroorzaken. De seizoenspiek valt echter meestal in de maanden januari of februari (tabel 2). Eind februari is het merendeel van de ganzen normaliter weer vertrokken, maar de strenge winter 1995/96 had tot gevolg dat er zelfs op 1 april nog Toendrarietganzen geteld werden.

Toch zijn er sedert enkele jaren structurele veranderingen in fenologie, aantallen en verblijfsduur opgetreden. Zowel in oktober als in maart zijn er de laatste jaren duizenden rietganzen te bewonderen, zonder dat koude in West- of Midden-Europa hierbij een rol speelt.

Vanaf de herfst van 1999 worden de eerste Toendrarietganzen ook steeds vroeger waargenomen. In 1999 en 2000 kwamen de eerste groepen van

Toendrarietganzen in de vlucht

foto: Herman Feenstra

deze vogels medio oktober aan en in 2001 waren er eind september al groepjes present. Zo verschenen in 2001 de eerste ganzen al op 25 september en op de 27e was er een groepje van 18 exemplaren aanwezig achter het Kleine Veer in het Fochteloërveen. In 2002 werden achter het Kleine Veer reeds op 23 september 20 rietganzen waargenomen.

Niet alleen komen de ganzen tegenwoordig vroeger aan, ze blijven ook steeds langer gebruik maken van het Fochteloërveen als pleisterplaats. In 2000 werd er tot 18 maart een groep van 360 Toendrarietganzen gezien. In 2001 waren er nog tot ver in maart duizenden exemplaren aanwezig. Op 13 maart werden er 2.600 geteld en op 27 maart nog 1.600. Zelfs op 30 maart werden er nog 600 Toendrarietganzen aangetroffen. Na het winterseizoen 2001/02 waren er op 22 maart 2002 nog circa 1.000 ganzen

aanwezig terwijl er op de 24^e nog 230 vogels geteld werden. Op 27 februari 2003 waren er nog circa 5.500 Toendrarietganzen aanwezig. Op 14 maart werden nog 630 oostelijke Toendrarietganzen geteld. Ook nu bleef een groep van enkele honderden tot ver in maart aanwezig. Op 21 maart waren er minimaal nog 200 aanwezig. De vroege aankomstdatum en het veel langere verblijf in en rondom het veen hebben tot gevolg, dat het aantal in deze pleisterplaats doorgebrachte ganzendagen sterk is toegenomen.

Ook de terreinkeus van de ganzen onderging een opmerkelijke verandering. Voor het jaar 2000 werden de eerste rietganzen altijd op een vaste pleisterplaats waargenomen, namelijk op het akkerland in de 'Tachtig Bunder' (tussen Fochteloer en Ravenswoud). Sinds 2000 wordt vooral het extensieve grasland achter het Kleine Veer door de ganzen geprefereerd. Van hieruit vliegen de ganzen naar

Tabel 1. Aankomst en vertrek van Toendrarietganzen in het Fochteloërveen (* = koud/streng winter)

Seizoen	Aankomst	Aantal	Vertrek	Aantal
1993/1994	20 nov.	22	7 mrt.	40
1994/1995	19 nov.	500	14 mrt.	150
1995/1996*	25 nov.	260	1 apr.	13
1996/1997*	8 nov.	95	15 mrt.	65
1997/1998	28 okt.	12	14 mrt.	13
1998/1999	14 nov.	300	21 feb.	1.500
1999/2000	20 okt.	155	18 mrt.	360
2000/2001	15 okt.	240	30 mrt.	600
2001/2002	25 sept.	18	24 mrt.	230
2002/2003*	23 sept.	20	21 mrt.	200

Tabel 2. Maximumaantallen getelde Toendrarietganzen in het Fochteloërveen in 1997-2002

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
januari	2.600	7.107	6.900	6.400	8.248	15.600
februari	3.475	10.550	13.300	6.500	14.000	10.000
maart	350	1.852	0	1.600	4.250	2.400
september	0	0	0	0	18	20
oktober	12	0	360	750	1.200	1.900
november	1.774	2.150	1.600	2.600	1.600	2.750
december	1.900	3.800	3.130	6.340	5.760	8.350

Tabel 3. Bijna een miljoen ganzendagen in het Fochteloërveen in 2002.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
januari	60.450	165.238	160.425	148.800	191.766	362.700
februari	72.975	221.550	279.300	136.500	294.000	210.000
maart	2.713	14.353	0	37.200	98.813	55.800
oktober	279	0	8.370	17.438	27.900	44.175
november	39.915	48.375	36.000	58.500	36.000	61.875
december	44.175	88.350	72.773	147.405	87.420	192.975
totaal	220.507	537.866	556.868	545.843	735.899	927.525

maïs-, aardappel- en suikerbietenpercelen en zijn daarnaast ook op graanstoppelevelden en in graslanden te vinden. Vastgesteld kon worden, dat het vooral Toendra- en Taigarietganzen uit oostelijke herkomstgebieden zijn die een voorkeur hebben om op extensief grasland en in graanstoppe akkers te foerageren.

TOENDRA- EN TAIGARIETGANZEN OP EN RONDOM HET FOCHTELOËRVEEN

De samenstelling van de overwinterende rietganzenpopulatie is in het Fochteloërveen gedurende de laatste 25 jaar ingrijpend veranderd. In de jaren '70 waren er vrijwel uitsluitend Taigarietganzen *Anser fabalis fabalis* aanwezig, die nagenoeg allemaal tot de typische vorm met hoofdzakelijk oranjegele snavel (de zogenaamde 'Geelbek') behoorden. De ganzen foerageerden toen vooral in de omgeving van Appelscha, Oosterwolde en in het dal van het Koningsdiep. Het betrof meestal slechts enkele honderden vogels. Dit aantal daalde tot circa honderd in de jaren '90.

Gedurende de jaren '80 was er reeds een ingrijpende verandering opgetreden doordat de Toendrarietgans *A. serrirostris rossicus* het veen als over-

winteringsgebied in gebruik nam en al spoedig veel talrijker werd dan de Taigarietganzen. Aan het einde van de jaren '80 waren er regelmatig enkele duizenden van deze ganzen in het gebied aanwezig en in de loop van de jaren '90 groeide de populatie tot méér dan 5.000 vogels en kon het aantal soms zelfs oplopen tot ruim 13.000 exemplaren. Vanaf het winterseizoen 1995/96 nemen in Nederland de aantallen van enkele oostelijke vormen van de Taiga- en Toendrarietgans opzienbarend toe en daarbij hebben de ganzen ook het Fochteloërveen als pleisterplaats in gebruik genomen. Het betreft hierbij vooral de Oostsiberische Toendrarietgans *A.s. serrirostris* en de Westsiberische Taigarietgans *A.f.fabalis* terwijl er regelmatig sprake is van grote aantallen ganzen van oostelijke populaties van de Taiga-nominaatvorm *fabalis* die gekarakteriseerd worden als 'Zwartbek-taigaganzen' of 'Zwartbek-geelbekken'.

Bij de Toendrarietganzen valt op dat veel vogels die in het veen overwinteren voor wat betreft hun afmetingen en structuur van de snavel de kenmerken vertonen van een overgang tussen de westelijke vorm *rossicus* en de oostelijke nominaatvorm *serrirostris*. Het lijkt er dus op dat de toename van

ganzen in het Fochteloërveen vooral is toe te schrijven aan het in gebruik nemen van dit gebied door ganzen die behoren tot de broedpopulatie van Noordwest-Siberië, met name van het Taimyr-schiereiland en uit het Westsiberische laagland tussen Oeral en Jenissei-rivier. Dit zou ook een verklaring kunnen zijn voor de sterke toename van de aantallen in de tweede helft van de jaren '90. Rond de recente eeuwwisseling waren er in 1999/2000 op het Fochteloërveen weliswaar wat minder ganzen dan gebruikelijk, maar de winters van 2001/02 en 2002/03 gaven topaantallen van 15.000 rietganzen te zien (tabel 2).

De eerste feitelijke waarneming van oostelijke rietganzen in het Fochteloërveen had betrekking op 85 exemplaren van de vorm *A.s. serrirostris* die op 4 maart 1998 foerageerden op een nat grasland in de Tachtig Bunder, terwijl op dezelfde plaats op 6 januari 1999 tenminste 250 van deze ganzen aanwezig waren. Dit grasland is een favoriete verblijfplaats voor de oostelijke ganzen geworden en nadien zijn er zeer regelmatig grote groepen waargenomen. In enkele jaren tijd heeft de populatie van de oostelijke Toendrarietganzen in het veen zich ontwikkeld van enkele honderden vo-

gels tot vele duizenden. Zo waren er op 7 december 2002 in totaal 7.625 Toendrarietganzen die vrijwel allemaal afweken van de normale vorm *A.s.rossicus* door het grotere formaat en het opvallend lichtgetinte verenkleed, terwijl er verschillende vogels aanwezig waren met een zeer zware en dikke snavel, waarvan de ondersnavel sterk neerwaarts uitgebogen was. Vermoedelijk behoorden al deze ganzen tot de oostelijke toendravorrm *A.s. serratirostris*.

Naast deze grote aantallen oostelijke Toendrarietganzen komen er tegenwoordig in het veen ook veel meer Taigarietganzen voor dan voorheen het geval was. Zo werden er op 13 februari 2002 maar liefst 325 Westsiberische Taigarietganzen van de vorm *A.f.johanseni* waargenomen, die foerageerden op een gerststoppelakker bij Bovensmilde. Op die datum werden er rond het veen in totaal 240 Taigarietganzen van de vorm *A.f.fabalis* geteld. Hiervan waren slechts 40 'echte geelbekken' terwijl de andere ganzen een merendeels zwarte snavelkeur hadden en daardoor veel gelijkenis vertoonden met vogels van de vorm *johanseni*.

DISCUSSIE

Zijn het de oostelijke rietganzen die vroeg komen en laat vertrekken?

Zoals we al vaststelden zijn vanaf het seizoen 1995/96 in heel Nederland de aantallen van enkele oostelijke vormen van de Taiga- en Toendrarietganzen opzienbarend toegenomen. Het betreft vooral de Oostsiberische Toendrarietganzen *A.s.serratirostris* en in mindere mate de Westsiberische Taigarietganzen *A.f.johanseni*, terwijl ieder seizoen ook zeer kleine aantallen van de Oostsiberische Taigarietganzen *A.f.middendorffii* worden gezien. De oostelijke Toendrarietganzen hebben een opvallend licht kleed, dat wel neigt naar dat van de Grauwe gans en de Kleine rietgans. In maart 2001 waren het de ganzen met zo'n licht verenkleed die het langst in het Fochteloërveen aanwezig bleven. Ook in 2002 waren het de ganzen met een licht kleed die ondanks het zachte weer tot ver in maart present bleven. In 2003 waren het opnieuw deze oostelijke ganzen die tot ver in maart bleven hangen. Het waren allemaal grote en fors gebouwde vogels die relatief hoog op de poten stonden en foerageerden in een los groepsverband met ruime individuele afstand. Het late

Taigarietganzen

foto: Teake Roosjen

tijdstip van vertrek van deze vogels kan verklaard worden uit de vér noordoostelijk gesitueerde broedgebieden, waar de ganzen pas laat in het voorjaar terecht kunnen. Hun seizoensritme wijkt daardoor af van dat van de westelijker broedende toendravorrm *rossicus*, waarvan de meeste vogels reeds in de loop van februari of uiterlijk begin maart uit West-Europa vertrekken.

De eerste Toendrarietganzen die in de herfst van 2002 in het veen verschenen bleken voor een deel ook grote en zwaar gebouwde vogels te zijn, die ongetwijfeld uit een oostelijk herkomstgebied kwamen. Waarschijnlijk betrof het in eerste instantie ganzen die behoorden tot overgangspopulaties van *rossicus* naar *serratirostris* en die afkomstig zijn uit de westelijke helft van het Taimyr-schiereiland. Het lijkt aannemelijk dat deze ganzen eerder arriveren dan de dieren uit nog verder oostelijk gelegen broedgebieden. In november 2002 waren er circa 1.500-2.000 oostelijke Toendrarietganzen in het Fochteloërveen aanwezig, waarvan enkele tientallen exemplaren met een opmerkelijk korte, dikke snavel, maar zonder een licht verenkleed. Dit waren wat betreft bouw en formaat duidelijk *A.s.serratirostris*-ganzen maar de tint van het verenkleed week niet af van die van *rossicus*.

De maand december bracht echter de verrassing. Door een koude-inval in Oost- en Midden Europa verschenen er in de eerste dagen van de maand grote aantallen Toendrarietganzen in het Fochteloërveen. Spoedig waren er ruim 8.000 rietganzen aanwezig, waarvan een groot deel duidelijk de

kenmerken van een oostelijke herkomst vertoonde. Op 7 december 2002 werden er in het gebied 7.625 Toendrarietganzen geteld, die bijna allemaal opvielen door het grote formaat en het zeer lichte verenkleed. Wisselende aantallen van zulke vogels bleven vervolgens die winter aanwezig.

Hoeveel oostelijke rietganzen komen er naar Nederland?

De sterke toename van het aantal rietganzen dat in en rond het Fochteloërveen de winter komt doorbrengen, is vooral te verklaren door de instroom van oostelijke Toendrarietganzen uit het overgangsgebied van *rossicus* naar *serratirostris*, terwijl het aandeel ondubbelzinnige *serratirostris*-ganzen van jaar tot jaar groter wordt. Het voorkomen van Toendrarietganzen die groter en zwaarder gebouwd zijn dan de normale (westelijke) *rossicus*-vogels is rondom het Fochteloërveen al jarenlang vastgesteld, maar pas recentelijk verschijnen er groepen uit nog oostelijker herkomstgebieden.

De sterke toename van *serratirostris*-ganzen met een opvallend licht verenkleed (kenmerkend voor oostelijke Toendrarietganzen) is in deze pleisterplaats na de winter van 1999/2000 begonnen. In maart 2001 en 2002 waren er enkele duizenden ganzen met zo'n licht verenkleed aanwezig. Jaarlijks komen er nu reeds zeker 10.000-15.000 vogels van de vorm *A.s.serratirostris* naar West-Europa en als we daar de aantallen zwaar gebouwde Toendrarietganzen met een donker verenkleed ('zware *rossicus*') bij tellen, dan belooft het aantal zeker

meerdere tienduizenden. Het lijkt nauwelijks twijfel dat deze ganzen tot de vroegere winterpopulatie van het Pannonische gebied van Centraal-Europa behoren, die vanaf het midden van de jaren '80 in toenemende mate hun trekroute westwaarts verlegd hebben en nu gedurende de herfsttrek in eerste instantie naar nieuwe pleisterplaatsen in het zuiden van Polen en Oost-Duitsland gaan. Het lijkt er op dat vooral deze Toendrarietganzen en in mindere mate ook de oostelijke Taigarietganzen - gebruik hebben genomen van de heide-hoogveengebieden in Noord-, Oost- en Zuid-Nederland.

De landelijke toename van het aantal overwinterende rietganzen lijkt zich los van klimatologische factoren binnen het leefgebied van deze vogels te ontwikkelen. Kwamen er vroeger alleen door strenge winterse omstandigheden in Noord-, Midden- en Oost-Europa grote aantallen van deze vogels naar de lage landen, tegenwoordig worden topaantallen bereikt zonder dat er sprake is van felle koude in Oost-Duitsland en Polen. Deze toename wordt vermoedelijk vooral veroorzaakt doordat ganzen van de vroegere Pannonische herfst- en winterpopulatie een nieuw overwinteringsgebied in West-Europa in gebruik hebben genomen en (nog) geen traditionele hang hebben aan gebieden die zij op de trek in het Zuid-Baltische gebied passeren. Dit kan ook verklaren waarom deze vogels zo vroeg in de herfst arriveren en nog tot ver in maart aanwezig blijven. Bij de Taigarietganzen gaat het om kleinere aantallen, maar

dat wil niet zeggen dat de ontwikkeling van de winterpopulatie bij deze vogels minder spectaculair is.

Het aantal individuen van de karakteristieke 'Geelbek-*fabalis*' mag in ons land dan drastisch verminderd zijn, daar staat een spectaculaire groei van het aantal zwartsnavelige Taigarietganzen tegenover. Naast meerdere duizenden 'zwartbek-*fabalis*' gaat het tegenwoordig ook om honderden exemplaren van de Westsiberische vorm *johanseni* en enkele tientallen van de Oostsiberische vorm *middendorffii*. Ook hierbij valt het op dat de aanwezigheid van deze ganzen los lijkt te staan van klimatologische omstandigheden ten oosten van ons land en dat er zich aldus een traditioneel voorkomen aan het ontwikkelen is.

Een miljoen ganzendagen

De vroege aankomstdatum en het langere verblijf in de pleisterplaats Fochteloërveen hebben tot gevolg dat het aantal doorgebrachte ganzendagen sterk is toegenomen. Voor het seizoen 1999/2000 werden er in de maanden oktober en maart geen of nauwelijks ganzen gezien, maar beide maanden zijn nu al goed voor zeker 100.000 doorgebrachte ganzendagen. Het maximaal aantal dat per maand is vastgesteld minus 25% geeft vermoedelijk een redelijke schatting van het gemiddelde aantal aanwezige ganzen die in die betreffende maand aanwezig was. Door dit aantal te vermenigvuldigen met het aantal dagen in de periode van 1 oktober tot en met 31

maart krijg je een beeld van het aantal overnachtingen.

In 2002 werd de grens van een miljoen ganzendagen net niet gehaald. Tijdens vorstperiodes slaapt het merendeel van de ganzen op het Esmeer in het oostelijke deel van het Fochteloërveen en enkele zandgaten in de buurt (Smilde, Haulerwijk en in 2002 ook het zandgat bij Veenhuizen). Langdurige vorstperiodes hebben tot gevolg dat het merendeel van de ganzen vertrekt naar plekken met open water. Tabel 3 geeft een overzicht van het totaal aantal ganzendagen (en nachten) van de Toendrarietgans in het Fochteloërveen 1997-2002 (= inclusief de overnachtingen op de zandgaten).

Nieuwe pleister- en slaapplekken

In de winter van 2002 werden op een aantal nieuwe plekken in Zuid-oost-Fryslân rietganzen gezien. Grote groepen waren aanwezig in de omgeving van Oosterwolde. Ter hoogte van Makkinga werden duizenden, vrijwel allemaal oostelijke rietganzen waargenomen in februari. Deze rietganzen vlogen 's avonds richting de boswachterij Appelscha. Ook tussen Appelscha en de boswachterij Appelscha zijn groepjes oostelijke rietganzen gezien. De vennen en zandgaten in het Drents-Friese Wold zullen de komende jaren waarschijnlijk steeds vaker worden bezocht door groepen oostelijke rietganzen. Ook tussen Haule en Oosterwolde worden steeds vaker groepen rietganzen waargenomen.

LITERATUUR

- Feenstra H. 2003. Vogels in het Fochteloërveen 2002. BVDK 2003/1. Bureau Vogelinventarisatie De Kraanvogel, Fochtelo.
- Feenstra H. & L. M.J. van den Bergh 2001. Toenemend aantal Toendrarietganzen *Anser serriostri rossicus* op het Fochteloërveen. Drentse Vogels 14: 1-9.